

П. В. Добров, А. Д. Колесник, Г. А. Куманев, Е. Я. Пашко.
НАРОДНОЕ ОПОЛЧЕНИЕ ЗАЩИЩАЕТ РОДИНУ.

М.: Наука, 1990. — 384 с.

За останні роки вийшло чимало досліджень з історії Великої Вітчизняної війни. Проте в них не всі питання цієї важливої проблеми були розглянуті. У зв'язку з цим великий інтерес викликає поява наукових видань, в яких по-новому висвітлюються події воєнного часу. Правдиве відтворення картини війни є дуже актуальним завданням.

Могутній всенародний патріотизм і масовий героїзм радянських людей у роки Великої Вітчизняної війни були нездоланною силою у боротьбі проти фашистської армії. Вивчення їх бойових подвигів — обов'язок історичної науки. Рецензована праця присвячена аналізу вкладу у досягнення перемоги над німецько-фашистськими загарбниками багатомільйонних воїнів-ополченців, які боролися разом з бійцями і командирами регулярних частин Червоної Армії. Їх допомога фронтові виявлялася у найрізноманітніших формах. Одна з них — створення народного ополчення, тимчасових, добровільних формувань збройних сил для відсічі агресорові. Ця проблема, безперечно, має не тільки велике науково-пізнавальне, а й науково-практичне значення. Між тим вона надто скупо висвітлена у радянській історичній літературі.

У передмові книги автори широко зізнаються, що їм було нелегко визначити структуру праці. Головний вплив на її формування зробила багатоплановість теми. Саме тому виклад матеріалу розпочинається з історії ополчення. Традиції створення народного ополчення кореняться, наголошується в книзі, у далекому минулому і мають багатовікову історію. Ці непостійно діючі добровольчі формування почали виникати вже в IX—XI ст., коли народне ополчення було однією з важливих форм боротьби проти німецько-шведських, татаро-монгольських, польсько-шведських інтервентів у різні періоди історії нашої країни. Значну роль народне ополчення відіграло у Вітчизняній війні 1812 р. А в XX ст., коли вже давним-давно з'явилися регулярні війська, які мали на своєму озброєнні могутню бойову техніку, ідея формування народного ополчення не втратила свого значення.

На початку Великої Вітчизняної війни у прифронтових республіках та областях СРСР з ініціативи трудящих створювалося народне ополчення. До зброї ставали робітники, колгоспники, інтелігенція, в основному — в непризовному віці.

Автори поставили перед собою завдання комплексно дослідити боротьбу народного ополчення Прибалтики і Білорусії, Росії, України та Молдавії, Закавказзя, простежити найбільш важливі етапи історії створення та бойового використання частин і з'єднань народного ополчення країни в цілому, визначити його роль і місце у Великій Вітчизняній війні.

В книзі використано матеріали 45 фондів партійних архівів адміністративно-територіальних об'єднань Росії, документи і матеріали 12 фондів архівів інститутів марксизму-ленінізму при ЦК Компартії України, Білорусії, Вірменії, Азербайджану, Грузії, І фонду Центрального партійного архіву інституту марксизму-ленінізму при ЦК КІРС, І фонду Центрального архіву ЦК ВЛКСМ. Все це дало можливість авторському колективові відтворити у хронологічній послідовності історію створення та діяльності ополченських формувань країни.

В обов'язки народного ополчення входило: оборона міст, підготовка спеціальних загонів з найбільш досвідчених у військових справах ополченців, здатних вести бойові дії разом з частинами Червоної Армії, охорона важливих воєнних об'єктів, залізничних вузлів і мостів, комунікацій та ліній зв'язку й заміна в разі потреби воєнних гарнізонів, що вибували на фронт.

Бійці винищувальних батальйонів завжди підтримували тісний зв'язок з трудящими. Населення подавало всебічну допомогу винищувальним формуванням в їх боротьбі проти фашистських загарбників. У книзі розглядаються основні принципи організації ополченських формувань. Насамперед, як наголошують автори, вони базувалися на основі добровільності.

До лав ополченців брали тих, хто був спроможний носити зброю, але з якихось причин не підлягав призову до армії. «Я звільнений від служби в армії, — писав житель міста Тирасполя М. А. Касперський у заяві про направлення його в народне ополчення, — але прошу прийняти мене в діючу армію. Я не пошкодую ні сил, ні життя для перемоги над ворогом» (с. 26).

Статистичні дані книги дають досить повне уявлення про соціальний, класовий, віковий і національний склад ополченських формувань країни.

Успішні дії народного ополчення, як зазначають автори, великою мірою залежали від забезпечення їх матеріально-технічними засобами. Автори переконливо відображають складну обстановку, в якій доводилося вирішувати це важливе завдання. Оскільки значна кількість бойової техніки необхідна була для забезпечення регулярних військ, то це створювало великі труднощі в справі постачання ополченських формувань. Проте вживалися різні засоби, щоб подолати їх. Однак, як свідчать наведені у книзі цифри, цілком задовольнити потреби добровільних формувань, на жаль, не вдалося.

Народне ополчення надавало велику допомогу Червоній Армії в будівництві оборонних рубежів, виробництві деяких видів зброї, ремонті бойової техніки та автотранспорту, підготовці бронепойздів, в охороні важливих об'єктів і комунікацій, а також в евакуації промислових підприємств у тилі райони країни. Це були ті практичні напрями діяльності ополченців, де можна було принести користь у боротьбі проти німецьких загарбників і без зброї.

Велику увагу в праці приділено питанням бойової та політичної підготовки ополченців. У зв'язку з тим, що лави ополченських формувань поповнювалися головним чином за рахунок тих, хто не служив у Червоній Армії, це вимагало особливої роботи з ними. Найбільш поширеними формами їх підготовки були навчання ополченців військовій справі без відриву від виробництва й навчання ополченців, які перебували в організаційно оформлених підрозділах, частинах та з'єднаннях на казарменому становищі. Однак на фронті бракувало часу і можливостей для того, щоб на достатньому рівні підготувати ополченців до наступних бойових дій.

В результаті того, що основною ударною силою німецько-фашистських військ були танки, то головним засобом боротьби ополченців проти танків ворога були гранати і пляшки з запальною сумішшю. Тому необхідно було навчити ополченців правилам користування цим видом боротьби.

Автори роблять висновок, що в цілому ополченські формування значно поступалися регулярним військам у якісному плані. Вони були не тільки гірше озброєні, а й гірше навчені, не мали необхідного бойового досвіду. Однак, незважаючи на це, підкреслимо, що ополченці прагнули допомогти Червоній Армії у боротьбі проти німецько-фашистських загарбників. Проте часто вони використовувалися не за призначенням, а, наприклад, для риття окопів тощо.

Багата джерельна база, конкретні факти і цифри давали можливість авторам, на нашу думку, зробити глибші висновки, показати не тільки успіхи, а й проаналізувати ті серйозні прорахунки, які мали місце у формуванні озброєних добровольчих дивізій та їх використанні.

Дуже серйозна проблема Великої Вітчизняної війни — «ціна перемоги» — потребує у книзі значного доопрацювання. Так, великі втрати в лавах ополченців наводять на роздуми про низьку ефективність використання потенційних можливостей такого роду військових підрозділів. На нашу думку, серйозні прорахунки у розв'язанні цієї проблеми значною мірою зумовлювалися тим, що у передвоєнні часи подібні питання не розроблялися. Їх доводилося розв'язувати з великим поспіхом вже в ході бойових дій, без чіткої програми, що в багатьох випадках і призводило до трагічних наслідків.

Праця значно виграла б від постановки й аналізу таких питань: чому втрати СРСР були незрівняно більшими, ніж головного його противника; якою мірою вони виправдані, хто несе відповідальність за них; як позначилися вони, зокрема психологічно, на розвитку країни у післявоєнні роки?

Відставання розробки історії Великої Вітчизняної війни залежить від того, що багато істориків схильні лише до описовості та зумовленої нею відмовою від справді наукових висновків, узагальнень, рекомендацій в інтересах майбутнього розвитку країни. Тут і виникає питання про правомірність використання погано навчених та недостатньо озброєних дивізій ополченців у період Великої Вітчизняної війни. Рівень підготовки й забезпечення ополченців, і, відповідно, великі втрати в їхніх лавах наводять на роздуми про доцільність створення таких великих добровольчих формувань, які діяли на фронтах нарівні з регулярними частинами Червоної Армії, а подекуди і замість них. Відповісти на це питання допоміг би, на наш погляд, і порівняльний аналіз ефективності дій ополченських формувань у різних регіонах СРСР. Це дало б можливість читачеві з'ясувати обставини, за яких дії ополченців були вдалимими і доцільними, чи були приречені на провал.

Привертає увагу й те, що у лавах озброєних добровольчих формувань була велика кількість кваліфікованих спеціалістів — робітників, інженерів. Вони залишали свої робочі місця, а це кінцеве кінцем створювало додаткові серйозні труднощі на виробництві. Автори не дають відповіді на запитання: добре це чи погано?

На нашу думку, значно поліпшило б сприйняття читачами книги ширше використання її авторами мемуарних джерел, спогадів безпосередніх учасників цих подій. Неповне використання всіх матеріалів, догматизм, схематизм були протягом тривалого часу типовими рисами воєнно-історичної науки. Як справедливо зазначив публіцист А. В. Гулига: «Життя суспільства — це всесвітньо-історична драма. За кожним фактом — доля людини, інтерес до історії — це інтерес до людини». Органічно вписується у зв'язку з цим і побажання ввести і документи із фондів Ставки з питань кількості втрат в операціях по прямій допомозі Червоній Армії народними ополченнями.

В цілому ж можна зробити висновок, що книга розширює уявлення читачів про масштаби і характер прояву народної ініціативи й патріотизму у роки Великої Вітчизняної війни. Автори ввели до наукового обігу цілий ряд нових фактів і різноманітних матеріалів, які стимулюють дальшу поглиблену розробку прямої допомоги народних мас Червоній Армії у роки Великої Вітчизняної війни. Рецензована книга викличе інтерес у викладачів вузів, студентів, краєзнавців, усіх тих, хто цікавиться проблемами історії Великої Вітчизняної війни.

М. Л. ГОЛОВКО (Київ), Д. С. РЯЩЕНКО (Київ),
О. О. СУШКО (Київ)

Одержано 23.04.91